

Κριτική βιβλιοπαρουσίαση

Σημειώσεις για το «Σεμινάριο Ψυχανάλυσης παιδιών» της Françoise Dolto και την ελληνική του έκδοση¹.

Γράφει ο Γ. Στεφανάτος

Επί δεκαπέντε περίπου χρόνια στο Παρίσι δυο φορές το μήνα η Françoise Dolto απαντούσε επί μιάμιση ώρα στις ερωτήσεις που της έκαναν ψυχοθεραπευτές και ψυχαναλυτές σχετικά με τις δυσκολίες τους στις θεραπείες παιδιών.

Έτσι απλά μπορούμε να ορίσουμε το Σεμινάριο της Dolto. Λιγότερο σαν χώρο διδασκαλίας και περισσότερο σαν χώρο ανταλλαγών. Η Dolto δεν μεταδίδει κάποιο δόγμα ή μια κωδικοποιημένη γνώση, αλλά μιλάει για την εμπειρία της με την ψυχανάλυση και με τα παιδιά, προσφέροντάς την στη σκέψη και στα ερωτήματα των συμμετεχόντων. Αυτή η πολυ-επίπεδη διαδικασία ζωντανών ανταλλαγών γίνεται «εκ των υστέρων» στοιχείο και μέσον διδασκαλίας στο βαθμό που διευρύνει τους ορίζοντες της κλινικής πρακτικής των άλλων και φωτίζει με καινούργιο φως τα ερωτήματά τους. Η Dolto απαντά, σκεπτόμενη με κλινικά περιστατικά και με συνειρμικό τρόπο, για να «διδάξει» με τα περιστατικά που τη «δίδαξαν». Η κλινική πρακτική συνδέεται οργανικά και αβίαστα με την θεωρία.

Αυτό το «Σεμινάριο Ψυχανάλυσης παιδιών» αρχίζει να γίνεται βιβλίο το 1982 με την κυκλοφορία ενός πρώτου τόμου, ενώ ακολουθεί ένας δεύτερος το 1985 και τελικά ένας τρίτος το 1988. Πρόκειται για χαρακτηριστικά αποσπάσματα του Σεμιναρίου που συμπυκνώνουν κά-

ποιες σημαίνουσες στιγμές της ιδιόμορφης αυτής διδασκαλίας και μετάδοσης της ψυχανάλυσης. Η ίδια η Dolto τα θεωρεί «αντανακλάσεις του σεμιναρίου της, εικόνες αναπαραστάσεις δηλαδή, πιστές και ταυτόχρονα αλλοιωμένες».

Ο πρώτος τόμος αποτελεί γραπτή απόδοση ηχογραφημένων διαλόγων με τρεις πρωταγωνιστές: το θεραπευτή, τη Dolto και το παιδί που δεν είναι παρόν. Ο θεραπευτής όμως, που βρίσκεται σε αδυναμία, εξ αιτίας μιας δύσκολης περίπτωσης, μεταφέρει μέσα στα λόγια του τον ψυχικό πόνο και τα προβλήματα του μικρού του ασθενή μπλεγμένα με τις δυσκολίες της θεραπείας. Κι η Dolto με τις καίριες παρεμβάσεις της καταφέρνει να επανατοποθετήσει τον μικρό ασθενή στην περιστασιακή και λιθιδινική ιστορία του, ενώ ταυτόχρονα βοηθά το θεραπευτή ν' απαγκιστρωθεί απ' το προσωπικό του άγχος και να ξαναβρεθεί κι αυτός μέσα στη δική του ιστορία. Αναγκαία, αλλά όχι ικανή, προϋπόθεση για να μπορέσει ο θεραπευτής να βρει την κατάλληλη ψυχική στάση που θα του επιτρέψει να πει στο παιδί τα σωστά λόγια. Στον πρώτο αυτό τόμο, η συγγραφέας διαλέγει τις συναντήσεις εκείνες που είναι οι πιο πρόσφορες για να συλλάβει ο αναγνώστης, με μεγάλη αμεσότητα, την πορεία της ψυχαναλυτικής επεξεργασίας στο πλαίσιο μιας θεραπείας παιδιού. Ταυτόχρονα, παίρνοντας ως ορό-

¹ Fr. Dolto *Σεμινάριο Ψυχανάλυσης παιδιών*. Αθήνα. Εστία, 1989. Μετ. Ελ. Κούκη.

σημα τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του παιδιού, τα εμπλουτίζει με μια κλινική, που συγκεκριμενοποιείται μέσα σε απειράριθμες καταστάσεις. Μας παρουσιάζει, θα έλεγα, με ποιους τρόπους τα λόγια, που αναγνωρίζουν το υποκείμενο, ανοίγουν το δρόμο προς το συμβολικό, μεταμορφώνουν την ανάγκη σε επιθυμία και θέτουν τις απαγορεύσεις και τους διαδοχικούς ενουχισμούς, υποστηρίζοντας το υποκείμενο στην ωρίμανσή του.

Ο *δεύτερος τόμος* του Σεμιναρίου, έμμεση συνέχεια του πρώτου, επικεντρώνεται στα προβλήματα της τεχνικής. Η Dolto δεν ενισχύει καθόλου την τάση του νέου αναλυτή για αναζήτηση ασφάλειας μέσα σε «συνταγές» περί του πρακτέου. Μακριά από κάθε τεχνοκρατική διάθεση και όποια συρρικνωτική συστηματοποίηση της αναντικατάστατης και μοναδικής κάθε φορά κλινικής εμπειρίας, η Dolto συνδέει την τεχνική με την κλινική και την ηθική της ψυχανάλυσης παιδιών.

Ο σεβασμός και η αναγνώριση του παιδιού ως υποκειμένου φορέα επιθυμιών και αναζητητή νοήματος είναι η βασική ηθική απαίτηση που προσανατολίζει την κλινική πρακτική. Αυτό προϋποθέτει την ακοή του λόγου και των ψελλισμάτων του παιδιού, αλλά και την αναζήτηση όλων των αναγκαίων «διαμεσολαθήσεων» που θα επιτρέψουν στο παιδί, που δεν έχει ή που ποτέ δεν απόκτησε λόγια, να πει στον αναλυτή με σχέδια, πλαστελίνες, χειρονομίες ή στάσεις του σώματός του, τον ψυχικό του πόνο. Προϋποθέτει επίσης την επισήμανση της θέσης του υποκειμένου μέσα στα λόγια του παιδιού, μέσα στο γονεϊκό λόγο και μέσα στην γενεαλογία της οικογένειας. Προϋποθέτει τέλος την δυνατότητα του αναλυτή να μην υποχωρήσει μπροστά στις απωθήσεις και στις αντιστάσεις εκείνων που μεταχειρίζονται το παιδί ως μερικό, ως μεταβατικό αντικείμενο ή ακόμα ως απόρριμα.

Στο δεύτερο αυτό τόμο του Σεμινα-

ρίου οι κλινικές περιπτώσεις αλληλοδιαδέχονται με τις παρεμβάσεις της Dolto για την τεχνική και αναφέρονται σε όλες τις φάσεις μιας θεραπείας, από τις προκαταρκτικές συναντήσεις και την εγκατάσταση του παισιού μέχρι τα σημεία που υποδηλώνουν το τέλος της. Η αναγκαιότητα του θεραπευτικού συμβολαίου με το παιδί υποδηλώνει την θεώρηση του παιδιού και υποκειμένου, ικανού να επωμισθεί την επιθυμία του και να θελήσει την θεραπεία για τον εαυτό του. Η Dolto υπογραμμίζει στη δική της πρακτική αυτό το σημείο μέσα από το πολυσυζητημένο θέμα της συμβολικής πληρωμής του αναλυτή από το ίδιο το παιδί.

Ο *τρίτος τόμος* αποτελεί το κυρίως κλινικό μέρος του Σεμιναρίου και συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό περιπτώσεων που χειρίστηκε η ίδια η Dolto στην πολύχρονη πρακτική της. Τις παρουσιάζει συνδυασμένες πάντα με τον γνωστό συνειρμικό της τρόπο, με την ψυχαναλυτική θεωρία αλλά και με τις ερωτήσεις των συμμετεχόντων. Ορισμένες από αυτές τις θεραπείες εκπλήσσουν τον αναγνώστη όσο εξέπλητταν και την ίδια την Dolto τα πράγματα που απελευθέρωνε η ψυχαναλυτική της ακοή, τόσο για τους άλλους όσο και γι' αυτήν την ίδια. Είναι συχνά δύσκολο ν' αναπαράχθει για τον αναγνώστη ο τόνος του μεταβιαστικού κλίματος ανάμεσα στην Dolto και στον πελάτη της μικρό ή μεγάλο. Στα πλαίσια όμως αυτής της μοναδικής κάθε φορά συνάντησης, πρέπει να τοποθετήσει ο αναγνώστης τις ερμηνείες και τα λόγια της Dolto, που το θάρρος της ορισμένες φορές εκπλήσσει. Η Dolto ήταν μια γυναίκα που είχε πίστη και μια ψυχαναλύτρια που πίστευε στις θεραπευτικές δυνατότητες της ψυχανάλυσης. Έτσι δήλωνε με μια ατράνταχτη, ήρεμη και ίσως αφελή για ορισμένους πεποίθηση ότι «η φροϋδική μέθοδος αποδίδει υπό τον όρον ότι την κατέχουμε». Μένει κανείς εμβρόντητος μπροστά στην προσπάθειά της ν' αντα-

μώσει ακόμη και το εμβρυϊκό θίωμα του παιδιού και μπροστά στην ικανότητά της να βρει τις λέξεις για να του μιλήσει. Αναμφισβήτητα, διευρύνει έτσι τα όρια του αναλύσιμου.

Στο Σεμινάριο της Dolto ο αναγνώστης βρίσκει στοιχεία απάντησης σε διάφορα ερωτήματα, που γεννά η θεραπευτική πρακτική, και ακόμα περισσότερο, θα έλεγα, ότι του δίνεται η δυνατότητα να διατυπώσει άλλα, καινούργια. Η ανάγνωση συναντά συχνά βαθειά στρώματα του εσωτερικού είναι του αναγνώστη και κινητοποιεί τις αναπαραστάσεις του, ενεργοποιώντας έτσι τις δυνατότητες κατανόησης και διευρύνοντας τα όρια αποκατάστασης των δυσκολιών και των προβλημάτων του παιδιού. Αυτή η απελευθερωτική δυναμική κάνει την ανάγνωση ευχάριστη και τα επίπεδα ανταπόκρισης σ' αυτήν πολλά, ανάλογα με τις αναζητήσεις του καθενός.

Σε ορισμένα σημεία που στάθηκα όταν πρωτοδιάβασα τον πρώτο τόμο του Σεμιναρίου το 1982 θα ξανασταθώ και τώρα:

Στην ηθική της αναγνώρισης του παιδιού ως υποκειμένου φορέα επιθυμιών και αναζητητή νοήματος.

Στην πεποίθηση που μεταδίδει η Dolto ότι το παιδί «ξέρει» και ότι είναι ικανό ν' αντέξει όλη την αλήθεια. Η θεμελιακή αυτή ψυχαναλυτική υπόθεση είναι ταυτόχρονα και εμπειρικό θεραπευτικό αξίωμα, που στην πρακτική «ξεμπλοκάρει» τα πράγματα για τον θεραπευτή, εκεί ακριβώς που «μπλοκάρησαν» για το παιδί και τους γονείς. Η Dolto διδάσκει, όταν μιλάει πολύ απλά στο παιδί για να πει τα πιο φοβερά οικογενειακά «μυστικά», με σκοπό να αποκαταστήσει την καταγωγή ενός μικρού νόθου, έκθετου ή υιοθετημένου παιδιού, να αποκαλύψει την αρρώστια ή το θάνατο ενός αδελφού, ή ακόμη για να εξηγήσει στο μικρό πελάτη της σε ποια πραγματικότητα αντιστοιχούσε η φράση «η γιαγιά σου ήταν πόρνη». Όλα αυτά όμως είναι ειπωμένα με τα λόγια του αναλυτή,

λόγια που είναι δάνεια από το βασικό λεξιλόγιο του παιδιού.

Εδώ θα σταθώ στη συνεχή υπόμνηση της Dolto ότι στην ψυχανάλυση του παιδιού, πολύ περισσότερο απ' ότι στην ψυχανάλυση του ενηλίκου, δεν υπάρχει προκατασκευασμένος κώδικας ερμηνείας. Το παιδί φορτίζει με το δικό του προσωπικό θίωμα τις λέξεις των ενηλίκων. Ρωτείστε στο παιδί που σας λέει ότι οι γονείς του είναι κακοί τι θα πει για σένα «κακός» και ζητείστε ακόμα και να σας το παραστήσει, συμβουλευεί η Dolto. Ίσως τότε να δούμε μια μητέρα-σκύλο, δυο μαύρες μουντζούρες ή μια μάνα-σελήνη να εμφανίζονται.... Μ' αυτό το υλικό θα δουλέψουμε. Το παιδί εκφράζει το περιεχόμενο της φαντασίωσής του και πέρα από το λόγο με σχέδια, πλαστελίνη ή με μουσική, με μιμική του προσώπου ή με τις κινήσεις που κάνει το σώμα του την ώρα της συνεδρίας. Όλα αυτά υπό τον όρο ότι θα οδηγήσουμε το παιδί στην έκφραση και θα υποστηρίξουμε τις δυνατότητές του για έκφραση και επικοινωνία.

Τέλος θα σταθώ στη γενικότερη ριζοσπαστική θεώρηση από τη Dolto της προβληματικής γονείς-παιδί-ψυχαναλυτής, πέρα από τους απαραίτητους τεχνικούς χειρισμούς και την διαφύλαξη του ψυχαναλυτικού πλαισίου. Η Dolto περιλαμβάνει και εγκλείει, θα έλεγα, εξ αρχής τους γονείς στη θεραπεία μέσω της αναζήτησης της ψυχικής θέσης που κατέχει το παιδί στο λόγο και στο ασυνείδητο των γονέων του αλλά και μέσα στη αλυσίδα της οικογενειακής γενεαλογίας. Πολλές φορές βλέπουμε με ευχαρίστηση στην πρακτική ότι οι διαταραχές του παιδιού εξαφανίζονται στις προκαταρκτικές συναντήσεις μεταξύ θεραπευτή, γονέων και παιδιού και πριν από την έναρξη της ψυχοθεραπείας του. Το παιδί ξαναβρίσκει την ισορροπία του γιατί ξαλαφρώνει από το φορτίο ενός αρχαϊκού «κακού θιώματος» που είχαν νοιώσει οι γονείς του απέναντι στους δικούς τους γονείς και με το οποίο φόρτωσαν

στη συνέχεια το δικό τους παιδί. Αυτό –και όχι μόνο αυτό– μπορεί να σημαίνει η πολυειπωμένη φράση ότι το παιδί που φέρνουν για θεραπεία είναι σύμπτωμα των γονιών του κι ότι οι διαταραχές του παιδιού γίνονται αφορμή να δούν οι γονείς τον ψυχαναλυτή για τον εαυτό τους. Πιστεύω ότι αυτή η προσέγγιση της προβληματικής παιδιού-οικογένειας επιτρέπει το φιλτράρισμα του συχνά μικτού αιτήματος και προφυλάσσει από τυχόν άσκοπες ή τεχνοκρατικού τύπου ενδείξεις ψυχοθεραπειών.

Γενικότερα, νομίζω ότι η Dolto μας βοηθάει να διατυπώσουμε μια γενικής αξίας και χρήσεως αρχή, που εμπειρικά γνωρίζουν και πρακτικά εφαρμόζουν οι περισσότεροι απ' όσους δουλεύουν με παιδιά, παιδαγωγοί κι ειδικοί εκπαιδευτές, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, παιδοψυχιάτροι ή ψυχαναλυτές. Η οικογένεια, το σχολείο, η θεραπεία και η ειδική επανεκπαίδευση, μαζί με όλες τις δυνατές και αντίστοιχες μεταθέσεις, αποτελούν ένα σύνθετο ζωτικό χώρο με πραγματικές, φανταστικές και συμβολικές διαστάσεις, όπου το παιδί πρέπει να εγγραφεί σαν ενεργητικό υποκείμενο των επιθυμιών του, των δυσκολιών του και του ψυχικού του πόνου. Είναι αυτή η θεώρηση που μας επιτρέπει να ρωτήσουμε το παιδί, όπως το κάνει και η Dolto: Πού (Αυτό) πονάει; στο κεφαλάκι σου, στο κορμί σου, στους γονείς ή στο σχολείο;

Οι παραπάνω σκέψεις είχαν σαν έρεθισμα την έκδοση του Σεμιναρίου στην ελληνική γλώσσα. Από τον Σεπτέμβριο του 1989, ο πρώτος τόμος έγινε ήδη προσιτός στον Έλληνα αναγνώστη, και ομολογώ ότι η «δεύτερη» αυτή ανάγνωση που έκανα μου έδωσε την ίδια ευχαρίστηση με την πρώτη. Χάρη στη μετάφραση της Ελισσάβητ Κούκη.

Οι λέξεις της Κούκη ταιριάζουν με τις λέξεις της Dolto. Πρόκειται για μια ευτυχή συνάντηση στο χώρο της γλώσσας, που ακολούθησε άλλες προηγούμενες συναντήσεις. Μια πρώτη, όταν ήλθε

για διαλέξεις η Dolto στην Αθήνα (βλ. άρθρο της Ε. Κούκη στο περ. «πολίτης», Απρίλιος 1986) αλλά και διάφορες επαγγελματικές συναντήσεις στο Παρίσι, τα τελευταία χρόνια της ζωής της Dolto.

Θα μείνω λοιπόν στις λέξεις. Η Dolto για να εκφραστεί πιο άμεσα κι όσο γίνεται πιο κοντά στην εμπειρία της, πλάθει συχνά καινούργιες εκφράσεις και νεολογισμούς. Η μεταφράστρια ακολουθεί τον ίδιο δρόμο στο πεδίο της μετάφρασης και μας προσφέρει για παράδειγμα την «πορεία προς το μέλλει γενέσθαι του παιδιού» σαν αντιστοιχία στο «*l' allant-devenant de l' enfant*» ή το «μαμακοποιώ» στη θέση του «*mammaiser*». Αλλά και ο δόκιμος μεταφρασμένος λόγος είναι απέριτος, ακριβής, περιεκτικός και ευχάριστος στο ζετύλιγμά του. Σα ν' ακούμε τη Dolto:

Όσον αφορά στην απόδοση των ψυχαναλυτικών όρων στα Ελληνικά ακολουθείται η καθιερωμένη χρήση τους που προοδευτικά διαμορφώθηκε με δύο επιμέρους παρατηρήσεις από τον γράφοντα. Η προτίμηση του όρου «γεννητικές» αντί γενετήσιες για τις εννοήσεις που αναφέρονται πρωταρχικά στην περιοχή των γεννητικών οργάνων (όπως αναλογικά λέμε στοματικές ή πρωκτικές) με βρίσκει εντελώς σύμφωνο. Αντίθετα, η απόδοση της φροϋδικής έννοιας *trieb* με τη λέξη «ορμή» αντί του καθιερωμένου «ενόρμηση», είναι λιγότερο επιτυχής. Πιθανά η ορμή μεταφράζει πιστότερα τη γερμανική *trieb*, νομίζω όμως ότι ο όρος ενόρμηση υπογραμμίζει το ενδοψυχικό στοιχείο της δυναμικής αυτής διαδικασίας και αναδεικνύει περισσότερο τις ιδέες της ψυχικής έκφρασης των ενδοσωματικών ερεθισμάτων και της παραστασιακής εκπροσώπησης της ενόρμησης, όπως αναπτύσσονται από τον Freud στη θεωρία του για τις εννομήσεις.

Η μετάφραση, στο σύνολό της, είναι υποδειγματική και η έκδοση του πρώτου αυτού τόμου του Σεμιναρίου από τις εκδόσεις «Εστία» είναι ιδιαίτερα προσεγ-

μένη και καλαισθητή. Η ποιότητα της ελληνικής έκδοσης είναι καλύτερη από την αντίστοιχη γαλλική. Εκτός από τη διαφωτιστική εισαγωγή του Λουίς Καλνταγκές που υπάρχει και στο πρωτότυπο, στην αρχή του τόμου υπάρχει ένα σημείωμα της Dolto ειδικά για την ελληνική έκδοση μαζί με το σημείωμα της μεταφράστριας, ενώ στο τέλος βρίσκουμε ένα πολύ χρήσιμο ευρετήριο.

Το σημαντικότερο είναι ότι αυτή η υποδειγματική μεταφραστική και εκδοτική προσπάθεια θα ολοκληρωθεί σύ-

ντομα με την έκδοση του Β' και του Γ' τόμου του Σεμιναρίου. Παράλληλα, η Κούκη προετοιμάζει την μετάφραση δύο ακόμη βιβλίων της Dolto, του «Όταν οι γονείς χωρίζουν» («*Quand les parents se séparent*», ed. Seuil, 1988) καθώς και του πιο θεωρητικού έργου της συγγραφέως, «ασυνείδητη εικόνα του σώματος» («*L' image inconsciente du corps*,» ed. Seuil, 1985).

Έτσι, θα έχουμε στα ελληνικά μια πιο ολοκληρωμένη και ενδεικτική εικόνα του έργου της Françoise Dolto.